

Fryslân

Goed voor elkaar

Fryslân

It bêste lân fan d'ierde

**Verkiezingsprogramma CDA Fryslân
2019-2023**

Inhoud

Inhoud	2
1. Het land dat leeft in ons hart.....	3
2. Wat drijft ons?	4
3. Hoe staan we ervoor?	5
4. Waar willen we naar toe?	6
5. Werken	8
5.1 MKB.....	9
5.2 Vliegende start voor jonge gezinnen	9
6. Onderwijs	12
7. It Frysk eigene: kultuur, taal, media en sport	14
7.1 Kultuur	14
7.2 Taal	15
7.3 Media.....	16
7.4 Sport.....	16
8. Onze omgeving	18
8.1 Ruimte	18
8.2 Klimaatakkoord.....	20
8.3 Water	21
8.4 Mijnbouw	21
9. Land- en tuinbouw	22
10. Openbaar Vervoer	25
11. Infrastructuur.....	26
12. Ons bestuur.....	28

1. Het land dat leeft in ons hart

Het Friese volkslied bezingt 'It bêste lân fan d'ierde'. Wat voelen wij hierbij? Je kunt denken aan de vele ondernemers die zich hebben aangesloten bij Circulair Fryslân. Fryslân wordt landelijk erkend als koploper op het gebied van de circulaire economie. Of je denkt aan Leeuwarden studentenstad. We zien het aantal studenten in onze hoofdstad groeien. Met als gevolg dat jongeren met vernieuwende ideeën bedrijven opzetten. Een ander zal wijzen op de 'duurzame dorpen', waarin bewoners voorzien in de eigen energiebehoefte.

Ook cultuur maakt veel Friezen trots. In 2018 beleefden we LF2018. Leeuwarden als Culturele Hoofdstad van Europa maakte krachten los in de samenleving. Bijzondere voorstellingen werden gerealiseerd, vaak met een grote betrokkenheid van Friezen. Het centrale thema Mienskip kreeg zo opnieuw vorm. Een grote groep mensen, ook van buiten Fryslân, kwam in beweging. Het automatisme van 'mienskipssin' is echter niet vanzelfsprekend. We komen hierop terug in dit verkiezingsprogramma.

De dynamiek van grote trends in de wereld die lokale en regionale vertalingen krijgen, voelen we ook in onze provincie. Niemand kan zich daaraan onttrekken. Waarom voelen we ons in deze instabiele wereld nog steeds thuis? Is dat vanwege de vertrouwde omgeving? Waar in steden en dorpen het aantal vrijwilligers het hoogste van Nederland is. Waar mensen meertalig zijn en altijd de taal van hun hart kunnen spreken.

Schetsen we hier een te romantisch beeld van Fryslân? Integendeel, waar je ook woont in Fryslân, wij zien er verandering, betrokkenheid en vernieuwing. Een kleurrijke Mienskip waar we ons mee verbonden voelen.

It beste lân fan d'ierde? Zo voelen we dat, maar het mag geen bron van uitsluiting of zelfverheffing zijn. Wij willen ons inzetten voor alle inwoners van deze provincie.

2. Wat drijft ons?

Mensen zoeken naar zingeving in welke vorm dan ook. Zonder te pretenderen de wijsheid in pacht te hebben, is binnen het CDA de Bijbel een bron van levenservaring die helpt om in deze wereld een weg te vinden. Wij zijn ervan overtuigd dat je 'inclusief moet denken', niemand moet uitsluiten. Ook dat is onderdeel van het fenomeen mienskip.

Niemand leeft alleen voor zichzelf. Dat idee geeft vorm aan het handelen van mensen zodat wij verantwoordelijkheid kunnen dragen voor onszelf en onze omgeving. Dat vraagt om een balans tussen mijn 'ik' en ruimte gunnen aan anderen. Zo ontstaat een rijkgeschakeerde en solidaire samenleving.

Internationaal zien we deze begrippen terug in het zogenoemde Rijnlandse model, dat op vele terreinen van de samenleving toepasbaar is. Uitgangspunt van dit economisch model is verschillende belangen bij elkaar te brengen in plaats van uitsluitend kapitalistisch aan winstmaximalisatie te denken. Onder meer gerechtigheid en rentmeesterschap zijn drijfveren voor het Rijnlandse model. Het gaat om mensen, het menselijk geluk, waardigheid, veiligheid, zorg voor elkaar, respect en gemeenschapszin. Dit zijn voor ons vaste waarden.

Goed omgaan met je kwaliteiten en de leefomgeving draagt bij aan een duurzaam welzijn en een duurzame welvaart. Dat kan alleen door verder te kijken dan ons eigenbelang en onze tijd. Economische ontwikkelingen moeten worden gekoppeld aan duurzame omgang met mensen, grondstoffen en materialen. Creativiteit en innovatie zijn daarbij sleutelbegrippen. Optimalisatie van de economie in plaats van maximalisatie.

De overheid dient de samenleving en is tegelijkertijd gelegitimeerd om handelend op te treden. Maar altijd op basis van het idee dat wat burgers zelf kunnen, eerst komt. Daarnaast moet diezelfde burger kunnen vertrouwen op bescherming en ondersteuning als basiszekerheid van de rechtsstaat die de grenzen bepaalt. Dit geldt voor alle overheden en daar zijn ze op aanspreekbaar.

Woorden kunnen gemakkelijk hol zijn. Hoe gaan we hiermee om? Zet ze om in daden! We schuiven mensen naar voren die onze idealen een stem geven. In het besef dat we tegelijkertijd samen met anderen besluiten en dus een weg zoeken tussen ideaal en werkelijkheid.

Omdat we voortdurend met de samenleving in gesprek willen zijn, zal de nieuwe CDA-fractie niet alleen direct en persoonlijk contact leggen. De fractie zet een interactieve website op, gekoppeld aan social media. Het is een uitnodiging aan alle inwoners om gemakkelijk en laagdrempelig met elkaar in contact te staan. Om samen te werken aan een nog beter Fryslân.

3. Hoe staan we ervoor?

Hoe staat Fryslân ervoor in 2018? Meer dan 2000 jaar geschiedenis, de eigen taal en cultuur en een uniek en afwisselend landschap maken dat Fryslân een sterke identiteit heeft. Daar zijn we trots en zuinig op. Belangrijk is ook het besef dat de wereld groter is dan Fryslân en dat behoudzucht uiteindelijk kan leiden tot minder werk en minder kansen voor jongeren. De veranderingen in economie en samenleving gaan snel en we zullen er - met de nodige nuchterheid - op moeten inspelen om niet op achterstand te komen.

Fryslân kent een netwerk van steden, middelgrote plaatsen en veel kleine dorpen tot 500 inwoners. Op relatief korte afstand is een gevarieerd voorzieningenniveau aanwezig. Scholen, sportclubs en culturele voorzieningen zijn dichtbij en veel kernen en wijken hebben een dorps huis of wijkgebouw waar allerlei activiteiten plaatsvinden. Kenmerkend is de grote betrokkenheid van bewoners bij de eigen omgeving. In kleinere dorpen zien we, vaak als gevolg van krimp, dat onder andere zorginstellingen en woningcorporaties zich terugtrekken. Basisscholen sluiten, huisartsen verdwijnen en het draagvlak voor sport- en cultuurvoorzieningen neemt af. Niet alleen in dorpen trouwens. In stedelijk gebied vergrijzen wijken ook, wat een zelfde soort problemen geeft. Dit alles vraagt een doordachte aanpak om te behouden wat goed is. Er is een gezamenlijke inspanning van overheden, maatschappelijke instellingen, burgers en bedrijfsleven nodig om veranderingen het hoofd te bieden en de samenleving levend te houden. Hierbij is veel creativiteit nodig. De praktijk wijst uit dat die in Fryslân aanwezig is. Wat hierbij helpt is dat Friezen veel vrijwilligerswerk doen, er sprake is van grote onderlinge solidariteit en dat Friezen zich over het algemeen gelukkig voelen.

De wereldwijde financieel-economische crisis heeft ook de Friese economie geraakt. Maar die fase ligt achter ons. De structuur van de Friese economie is robuuster geworden. Er is qua werkloosheid nog een klein verschil met het gemiddelde in Nederland. Tegelijkertijd zijn er op de arbeidsmarkt tekorten. Het gemiddelde (gezins-)inkomen blijft in deze provincie achter in vergelijking met de rest van Nederland.

Het opleidingsniveau van de Friese bevolking neemt toe. Om elk talent tot zijn/haar recht te laten komen is een diversiteit aan opleidingen van groot belang. Mensen moeten beseffen dat scholing een vast onderdeel blijft van elke loopbaan. Zeker wanneer we kijken naar de grote technologische veranderingen die gaande zijn.

Welke uitdaging ons ook wacht, essentieel blijft dat mensen zich gelukkig voelen en zich thuis voelen in de samenleving.

4. Waar willen we naar toe?

HOE ZIET ONZE FRIESE SAMENLEVING ER UIT IN 2028? EEN SCHETS.

In een digitaliserende wereld loopt Fryslân voorop. Overal ligt glasvezel. De netwerken zijn in de jaren 2018-2025 aangelegd, wat zich nu uitbetaalt. Vrijgekomen bedrijfspannen zijn door innovatieve ondernemers in gebruik genomen en er is sprake van toegenomen werkgelegenheid op het platteland, vooral door IT-toepassingen en lokale productie door 3D-printing. Dit laatste heeft ertoe geleid dat fabricage, zeker in Nederland en in Fryslân, economisch rendabel is. 'Made yn Fryslân' is een kwaliteitskeurmerk.

Allerlei diensten kunnen we inmiddels op afstand veilig gebruiken met behulp van de blockchaintechniek. Daarmee kunnen systemen veilig onze identiteit vaststellen en kunnen we kiezen vanuit huis. Het stelt gemeenschappen in staat om gezamenlijk in te kopen (grotere inkoopkracht), waardoor producten en diensten lokaal beter beschikbaar zijn.

Een gastvrije provincie. Zo ervaren gasten Fryslân. Er is ingespeeld op de behoeftes van de gasten met als gevolg een jaarlijkse toename van toeristen. De gastvrijheidseconomie draagt bij aan de groei en positionering van de Friese economie. De aandacht voor regionale kernwaarden, zowel fysiek als maatschappelijk is vergroot. Plattelands- en cultuurtoerisme hebben een stimulans gekregen. Ondersteund door provinciaal beleid waarbij veel waarde gehecht wordt aan samenhang tussen diverse aspecten zoals ruimtegebruik en onderwijs.

Een groot deel van onze provincie bestaat uit water en ligt onder het zeespiegelniveau. De gevolgen van klimaatveranderingen hebben we in de afgelopen jaren vertaald in maatregelen hoe hiermee om te gaan. Vanuit haar verantwoordelijkheid richting nageslacht heeft het CDA een wezenlijke bijdrage geleverd in de uitvoering van diverse maatregelen. Er is een forse stap gemaakt in de verduurzaming van de bestaande bebouwing door middel van na-isolatie van gebouwen en het stimuleren van lokale opwekking van 'schone' duurzame energie. Een aantal dorpen is inmiddels in 2028 energieneutraal. Naast de energetische verduurzaming zijn klimaat adaptieve maatregelen getroffen om ons bestand te maken tegen toenemende bodemdaling in relatie tot de toekomstige zeespiegelstijging en extreme weersomstandigheden.

Landbouw en natuur zijn sterk verweven en de landbouw heeft de focus op het in stand houden van soorten. Veehouders dragen door een veranderende bedrijfsvoering bij aan een gevarieerder weidegebied, waar weidevogels zich thuis voelen. Ook de akkerbouw draagt bij, hier wordt onder andere door akkerrandenbeheer de biodiversiteit vergroot. Deze ontwikkelingen hebben kunnen plaatsvinden, omdat de samenleving bereid is er extra voor te betalen.

De sterk ontwikkelde internationale zuivelketen is gebleven. Datzelfde geldt voor de internationale handel zowel in de zuivelsector als in de pootgoed- en tuinbouwsector. Daarnaast is de keten tussen boer en consument in regionaal verband versterkt door directe levering, waarbij het gebruik van IT-diensten snelle en lokale levering mogelijk maakt.

De opkomst van zelfrijdend vervoer heeft gezorgd voor een andere organisatie van het openbaar vervoer. Alle dorpen en wijken zijn aangesloten op een systeem waarmee de individuele burger via een app kan aangeven dat hij of zij vervoer nodig heeft. Op strategische plekken staan elektrische fietsen klaar. Reizigers kunnen ze reserveren om naar de dichtstbijzijnde halte te fietsen. Bus en trein zijn zo ingericht dat erin gewerkt kan worden of gekozen kan worden voor een goed gesprek met medereizigers. De tijd die nodig is om vanuit het Westen in Fryslân te komen is gehalveerd ten opzichte van 2018. De Friese samenleving heeft zich opengesteld voor forenzen die hier deel uit willen maken van de samenleving en elders werken. Fryslân heeft zich qua infrastructuur ontwikkeld tot een experimenteerregio op het gebied van 'slimme' wegen en intelligente vervoersstromen binnen het stedelijke gebied.

Het universitair onderwijs in Fryslân behoort tot de top 3 van Nederland. De University Campus Fryslân heeft zich ontwikkeld tot een gerenommeerd instituut waar jaarlijks 1000 studenten in een aantal specialisaties uitblinken. Zoals Wetsus de sublieme kennisbasis is voor alles wat speelt rondom watertechnologie. Vraagstukken die op dit terrein spelen, waar ook ter wereld, worden hier voorgelegd.

Technologie is sterk verweven met productie door bedrijven en niet te vergeten met de dienstverlening. Dat heeft gezorgd voor veranderingen in de aard van de werkgelegenheid. Die blijft wel op peil, mede door de grote rol van het toerisme. Telkens weer blijkt (permanente) bijscholing de sleutel tot succes. Hiervoor is in Fryslân een sluitend opleidingssysteem ontwikkeld.

Er is sprake van een levendig gemeenschapsleven in wijken en dorpen, waarbij we na een periode van individualisering meer op het collectief gericht zijn. Mensen zijn actief in hun directe omgeving en zij hebben gezamenlijk taken opgepakt waarvoor ze zich verantwoordelijk voelen. Betrokken overheden faciliteren dit. Zij geven mensen de ruimte zelf in actie te komen en sturen bij waar dit nodig is.

5. Werken

(MADE YN FRYSLÂN)

De mondiale economie is aan het veranderen. Twee grote trends spelen daarin een rol: de digitalisering en de maatregelen als gevolg van het klimaatakkoord van Parijs. Juist de Friese economie kan hiervan profiteren. Digitalisering en robotisering maken lokale productie van unieke producten tegen concurrerende kosten mogelijk. Gebruik en hergebruik van grondstoffen vragen om andere productiemethoden. Zo zijn Friese ondernemers koplopers op het gebied van 'circulaire economie'. Daarbij realiseren we ons dat aandacht nodig is voor gevolgen van deze nieuwe technologieën. Daar waar digitalisering zich vertaalt in experimenten voor 5G moet voldoende aandacht zijn voor de mogelijke invloed van straling voor de mens.

Het toekomstperspectief maakt 'made yn Fryslân' wereldwijd mogelijk. Daarom is het proces om Friese ondernemers ruimte te geven om te internationaliseren van groot belang. Het zal de regionale economie versterken.

Om in die veranderende wereld een positie te houden, zijn innovatie en beschikbaarheid van voldoende mensen met een goede opleiding essentieel. Op beide terreinen doen zich knelpunten voor. De combinatie ervan biedt echter wel mogelijkheden. Terwijl er enerzijds nog sprake is van onbenut talent van mensen die aan de kant staan, neemt de beroepsbevolking door vergrijzing af. Dat dwingt tot onorthodoxe maatregelen, met een hoofdrol voor innovatie. De toepassing van innovatieve oplossingen komt veelal tot stand in combinatie met nieuwe technologieën en leidt tot grotere arbeidsproductiviteit. Dat is noodzakelijk om onze huidige levensstandaard vast te houden. Vanzelfsprekend wordt daarbij gestuurd op een optimale aansluiting van de beroepsbevolking op de veranderende arbeidsmarkt.

Nieuwe technologieën, circulaire productie en onorthodoxe oplossingen die het mogelijk maken om lokaal op maat te produceren of internationaal te exporteren, bieden Fryslân perspectief op langere termijn. Er zijn veel startende ondernemers die nog een duwtje in de rug kunnen gebruiken.

Tegelijkertijd moeten we met beide benen op de grond een aantal vraagstukken voor de korte termijn oplossen: leegstand in binnensteden, te veel mensen die om diverse redenen geen werk hebben en een opleidingsniveau dat omhoog kan. Ook het innovatievermogen van ondernemers moet omhoog. Daarnaast zien we op de Friese arbeidsmarkt tekorten ontstaan in vooral de techniek en de zorg.

Economie stoort zich niet aan grenzen. Regels doen dat wel. Overheden maken geen economie, maar beïnvloeden die wel. Als doelstellingen van de overheid overeen komen met ideeën uit het bedrijfsleven kan er iets moois ontstaan. Dat vraagt visie van het provinciaal bestuur.

Visie op economisch beleid betekent niet dat er altijd sprake is van wijziging. In dat kader hecht het CDA er aan te benadrukken dat het bestaande kernenbeleid gehandhaafd blijft. Daarmee is de positie van zestien kernen zoals Dokkum, Franker en Wolvega geborgd.

5.1 MKB

Fryslân profileert zich niet alleen met zuivel, watertechnologie en toerisme. Wij zijn vooral ook een belangrijke MKB-provincie. Daarom komt er gericht beleid om MKB-familiebedrijven te ondersteunen. De provincie zorgt als aanjager van de regionale economie voor een laagdrempelig en actief aanbod van krediet- en subsidiemogelijkheden en bevordert export en innovatie. Recente en succesvolle initiatieven zoals de oprichting van Ynbusiness, de Friese Ontwikkelingsmaatschappij, Circulair Fryslân en het innovatieplatform Fryslân worden optimaal benut om Fryslân zichtbaar te maken als beste MKB-provincie van Nederland.

5.2 Vliegende start voor jonge gezinnen

Fryslân is een prachtige provincie om in te leven, wonen en te werken. De toenemende vergrijzing is voor de leeftijdsopbouw van de Friese bevolking een gegeven. Ook voor de generatie die ons land gemaakt heeft, blijft het in Fryslân prettig, veilig en gezond wonen. Het CDA kiest voor een levenskrachtige samenleving waar jong en oud welkom zijn, deel kunnen nemen en goed voor elkaar zorgen. Voor startende gezinnen biedt onze provincie bijzonder veel kansen. Met betaalbare woningen, voldoende kinderopvang, een gezond leef- en werkklimaat en een toenemend aantal openstaande vacatures biedt Fryslân alles om gezinnen een vliegende start te geven. Speciaal voor deze doelgroep maakt de provincie in samenspraak met werkgevers en gemeenten een programma om hen te informeren en te faciliteren. Als meer jonge mensen zich hier vestigen, ontlasten we tegelijkertijd de drukke Randstad.

Wij staan voor:

1. Het vaststellen van provinciale spelregels voor innovatiesubsidies gericht op een doel en niet op een voorgeschreven resultaat;
2. Het accepteren van de kans op falen van innovaties;
3. Een gezamenlijke aanpak met gemeenten om in het aanbestedingsbeleid innovatie door startups echt mogelijk te maken. Bij voorbeeld een bewezen bedrijfshistorie kan niet gevraagd worden van startups;
4. Stimulering van innovaties in de zorgsector en het MKB, waardoor de zorg beter en efficiënter wordt. De Frisian Health Campus i.o. bij het MCL kan een belangrijke rol spelen als broedplaats voor vernieuwing bij Friese zorgorganisaties. Startups kunnen bijdragen aan betekenisvolle innovaties op het gebied van digitalisering en domotica;
5. De komst van een zogenoemde ‘versnellingskamer’ voor het Innovatieplatform Fryslân. Deze kamer helpt ondernemers met goede ideeën;
6. Het verbinden van de Friese samenleving met de nieuwe mogelijkheden van digitalisering. Van burger tot bedrijfsleven, van school tot toerist en van overheid tot (ouderen)zorg. Het huidige Innovatieplatform moet hiervoor benaderd kunnen worden en in staat zijn de vraag bij de juiste kennisinstelling onder te brengen. Binnen twee weken moet een tijdspad met verwachtingen klaar zijn;

7. Het vasthouden van de Friese koplopersrol van de beweging van en naar een circulaire economie. Meefinancieren als het gaat om het organiseren van deze ingewikkelde economie. Acquisitie van bedrijfsvestiging kan alleen succesvol zijn als er wordt samengewerkt;
8. Een plan om een aantal bedrijfsterreinen vanuit het oogpunt van internationale acquisitie alvast zo inrichten dat het aansluit op de markt. Dit in samenwerking met de F4-gemeenten Leeuwarden, Súdwest-Fryslân, Smallingerland en Heerenveen. En te beginnen met het beschikbaar stellen van duurzame energiesystemen;
9. Behoud van de regeling om het MKB te stimuleren om te gaan exporteren. Omdat exportbevordering verder reikt dan de provinciale grenzen is samenwerking met 'NL-Trade' noodzakelijk;
10. Het geven van voldoende kansen aan Friese midden- en kleinbedrijven bij aanbesteding en inkoop door de provincie. Bij aanbesteding kan dit bijvoorbeeld door opdrachten in delen uit te zetten;
11. Kapitaal dat voor het MKB in ruime mate aanwezig is. Voor veel ondernemers is het lastig om aan het juiste kapitaal te komen, omdat ze vaak bij meerdere financiers moeten aankloppen. De provincie subsidieert de Noordelijke ondersteuningsinfrastructuur (b.v. NOM en Economic Board) voor MKB'ers. Startups profiteren hier al met succes van;
12. Steeds meer Friezen die werk hebben. Aandacht voor doelgroepen die nog te veel langs de kant staan is essentieel. De nationale afspraken voor overheden zijn tot nu toe onvoldoende ingevuld. Wij willen een 'sociaal contract' voor alle Friese overheden om de taakstelling van de overheden binnen twee jaar ingevuld te krijgen. Daarnaast dient dit contract om meerdere maatregelen samen op te pakken, bij voorbeeld op het gebied van scholing en opleiding;
13. Een basisinfrastructuur voor glasvezel die in 2023 klaar is. Daarnaast worden in Fryslân in samenwerking met de noordelijke provincies experimenten met 5G uitgevoerd;
14. Voorfinanciering voor verduurzaming in de bouw. In de sector is een groots plan ontwikkeld om te komen tot snellere verduurzaming van woningen. Het CDA wil dat de provincie - langs de beschikbare routes - de voorfinanciering van deze aanpak regelt via NL-invest;
15. Het uitschrijven van een tender (inschrijving) voor de bouw van een digitale ontmoetingsplek voor 'Friezen om utens'. Dit moet een ontmoetingsplaats worden waar Friezen uit de hele wereld kennis en informatie kunnen delen. Ook kunnen zij de Friese overheden tips geven die zijn gericht op economische ontwikkeling. Friezen om utens dragen bedrijven en instellingen aan, waarmee de provincie contact legt. Dit naar Schots voorbeeld: de 'Schotse diaspora';
16. Het realiseren van een kraamkamer voor duurzame en ecologische innovatie op en rond de Afsluitdijk. Een levend en dynamisch 'laboratorium' waar de wereld getoond wordt hoe Fryslân op een unieke manier en op een unieke locatie bezig is met kennis en innovatie;

17. Verbreding van het Fûns Skjinne Fryske Energy. Dit moet een revolverend fonds worden (waarbij de investering dus wordt terugbetaald) voor duurzaamheidsinitiatieven van zowel particulieren als ondernemers. De provincie kan dat als aandeelhouder realiseren;
18. Het introduceren van een gezins- en carrièremakelaar om jonge gezinnen te informeren en te begeleiden om zich in onze mooie provincie te vestigen. Deze begeleiding organiseren we samen met onderwijs, werkgevers, gemeenten en woningmakelaars;
19. Het introduceren van een Friese ouderenambassadeur. Deze ambassadeur moet de vooroordelen over werkzoekende 50-plussers uit de wereld helpen en ze misschien ook nog een baan bezorgen. Verder adviseert hij of zij provincie gevraagd en ongevraagd bij nieuwe grote opgaven zoals openbaar vervoer, taalbeleid, digitalisering en de zorg;
20. Het stimuleren en aanjagen van een follow-up van Leeuwarden-Fryslân als Culturele Hoofdstad van Europa 2018. Zodat enerzijds de toegenomen werkgelegenheid in de horeca en toeristische sector in stand blijft en verder kan groeien en anderzijds de versterkte culturele identiteit gewaarborgd blijft.

6. Onderwijs

Onderwijs is – met uitzondering van het vak Frysk - geen primaire verantwoordelijkheid van de provincie, maar wel van groot belang. Naast het individuele belang van het je kunnen ontwikkelen als mens, speelt onderwijs een belangrijke rol in het versterken van de samenleving. Het gebruiken van de capaciteiten van mensen en het inspelen op de wensen van de arbeidsmarkt is daarbij een belangrijk aandachtspunt. Maatschappelijke en technologische ontwikkelingen vragen om voortdurende innovatiekracht van het onderwijs. Daarbij moet blijvend gewerkt worden aan een goede wederzijdse relatie onderwijs-bedrijfsleven. Tegelijkertijd is voor onderwijs niet de economie in de eerste plaats maatgevend, maar het tot volle recht komen van de talenten die ieder mens bezit.

Watercampus, Health Campus, Dairy Campus, Dairy Valley, Biosintrum, Potato Valley en Bouwcampus kunnen ieder op een specifiek terrein een bijdrage leveren aan innovatie. Onderwijs wordt er gecombineerd met economie doordat de innovaties ook voor nieuwe vormen van werkgelegenheid zorgen.

Voor de relatie onderwijs–arbeidsmarkt biedt het recente rapport van de SER-Noord Nederland aanknopingspunten voor de aanpak van knelpunten (zie de punten 6 a, b en c hieronder).

Wij zien dat het (vervolg)onderwijs op grotere schaal wordt georganiseerd. Begrijpelijk. Maar wij vragen aandacht voor de menselijke maat en spreiding van voorzieningen met name voor het (VMBO). Daar waar mogelijk zullen we dit uitdragen.

Wij staan voor:

1. Een provincie die toeziet op het verplichte doel dat op alle scholen voor basis- en voortgezet onderwijs het vak Fryske taal en cultuur wordt gegeven. Voorwaarde is dat in 2023 honderd procent van alle vakleerkrachten Frysk-bevoegd en -bekwaam is. De provincie stelt daarvoor extra middelen beschikbaar.
2. Verdere invulling van het concept ‘de trijetalige basisskoalle’. Samenhangend met de positie van het Frysk zien wij hier perspectief. Het provinciaal bestuur kijkt actief naar mogelijkheden tot verdere uitbreiding binnen het basisonderwijs.
3. Een provinciaal bestuur dat ervoor zorgt dat de University Campus Fryslân zich kan door ontwikkelen, zodat deze op een duurzame manier op eigen benen kan voortbestaan, gericht op het doel in 2028 een toonaangevend onderwijsinstituut te zijn. Voor de verdere versterking en verbreding van het aanbod van de hogescholen zijn de onderwijsinstellingen in Leeuwarden aan zet.
4. Een provinciaal bestuur dat ervoor zorgt dat Wetsus als hoogwaardige kennisinstelling niet alleen een essentieel onderdeel is van de onderwijsinfrastructuur, maar ook van de economische infrastructuur. Uitgangspunt moet zijn een basisfinanciering door het Rijk die voor continuïteit zorgt. Aanvullende financiering door de provincie kan zich richten op specifieke vraagstukken die hier spelen en tegelijkertijd wereldwijd vermarkt kunnen worden.
5. Het volgen en stimuleren van de zuivelsector als geheel. Het gaat goed met de zuivel en melkveehouderij in Fryslân. Het onderwijsaanbod kan zich nog meer richten op nieuwe ontwikkelingen. De Dairy Campus en Potato Valley als broedplaats voor onderwijs maken dit mede mogelijk.

6. Een Fries Onderwijs Akkoord, waarvoor de provincie het initiatief neemt. Te beginnen met MBO, HBO en UCF in samenwerking met het bedrijfsleven. Doel hiervan is het stroomlijnen van het opleidingsaanbod. Het moet gericht zijn op versterking van het ondernemersklimaat. De drie volgende voorstellen kunnen hier onderdeel van zijn:
  - a. Projecten en initiatieven om de relatie tussen onderwijs en arbeidsmarkt te verbeteren, moeten voor drie jaar financieel gesteund worden door de provincie. Het gaat hierbij om de extra te maken kosten. Daarna moeten de projecten structureel onderdeel zijn van het onderwijs. In de Friese praktijk blijkt dat MBO'ers over het algemeen in de provincie blijven werken. Het Innovatiepact is een goed voorbeeld van wat er moet gebeuren, maar ook lokale initiatieven moeten ondersteuning krijgen;
  - b. In navolging van het advies van de SER-Noord Nederland kan de provincie een aantal praktische zaken oppakken. De organisatie van regie- en kwartiermakersteams en de lobby om de Opleidings- en Ontwikkelingsfondsen, qua uitvoering naar de regio te brengen, zijn maatregelen die snel effect hebben. Doen dus!
  - c. Steeds duidelijker wordt dat werknemers extra opleidingen volgen om aantrekkelijk te blijven voor de arbeidsmarkt. In samenwerking met het onderwijs en het ministerie van OCW willen wij een experiment ontwikkelen waarbij afgestudeerden een voucher krijgen voor jaarlijkse bijscholing in de vorm van een 'garantie- en onderhoudsregeling' om kennis actueel te houden.

7. It Frysk eigene: cultuur, taal, media en sport

Fryslân is een provincie met een eigen kleur en identiteit. Een gemeenschap rijk aan culturele creativiteit en cultureel erfgoed, eigen sporten, bijzondere dierrassen en een eigen taal en streektaal (Neder Saksisch). Het bestaansrecht, ook het bestuurlijke, van deze unieke provincie is hiermee onlosmakelijk verbonden. Friezen voelen zich geborgen in hun eigen provincie, in een wereld van mondialisering. Daarom staat het CDA borg voor de rijkdom van het Frysk eigene. Vanuit de kracht van die samenleving, de mienskip, kijken we door een open venster naar de wereld.

7.1 Cultuur

Cultuur is een integraal onderdeel van de Friese samenleving en is als een gouden draad verweven met nieuwe culturele bijdragen die de maatschappij verrijken. Daarom willen we als CDA meer actieve deelname aan de kunst bevorderen. Dat is goed voor de mensen, voor hun welzijn en hun werk. Het vraagt om een gezamenlijke culturele ambitie, ook van scholen, culturele organisaties en het bedrijfsleven. Hier hoort een subsidiebeleid bij dat niet alleen voor financiering zorgt, maar ook meebouwt aan verbetering, verdieping en vernieuwing van de samenleving. De inspanningen moeten er op gericht zijn dat Culturele Hoofdstad 2018 een maatschappelijk vervolg krijgt. De Culturele Basis Infrastructuur moet worden gehandhaafd. Cultuur bevordert de leefbaarheid in de Friese samenleving en daarmee ook de Friese economie en het vestigingsklimaat voor ondernemingen.

Wij staan voor:

1. Het versterken van het culturele klimaat door ruimte te geven aan groei en ontwikkeling van festivals; het oprichten en ondersteunen van allianties met sterke organisaties buiten Fryslân (zoals het Rijksmuseum en het Guggenheim in Bilbao); het stimuleren van voorstellingen het jaar rond voor binnen en buiten, voor jong en oud, voor kleine en grote gezelschappen, voor amateurs en professionals. Er komt een fonds voor bijzondere, eenmalige culturele activiteiten zoals blockbuster-tentoonstellingen á la Escher. Het fonds moet zichzelf terugverdienen en bijdragen uit het bedrijfsleven zijn vereist.
2. Behoud van een brede Culturele Basis Infrastructuur met een goede spreiding, toegankelijk en laagdrempelig. Het huidige kwaliteitsniveau van het Fries Museum is daarbij het uitgangspunt, waarbij we ondernemerschap stimuleren. Bovendien willen we onze collecties meer de wereld over laten gaan en daarnaast de wereld naar ons toe halen, zoals bijvoorbeeld is gebeurd met de Alma Tadematentoonstelling.
3. Stimulering van een brede culturele vorming. Dit gaat de provincie samen met gemeenten doen, onder andere door middel van het Iepen Mienskipsfûns. Fryslân heeft een muziekcultuur van koren en korpsen. De algemene muzikale vorming bij basisschoolkinderen verdient een stimulans.
4. Een aanpak die museumbezoek door kinderen bevordert. Kinderen moeten kennis kunnen maken met de culturele verscheidenheid in de provincie. Samen met de gemeenten en cultuurinstellingen worden programma's opgezet, waarbij het bedrijfsleven en vrijwilligers ingeschakeld kunnen worden.

5. Behoud van het kenmerkend cultuurhistorisch erfgoed, zoals kerken en boerderijen. In samenwerking met de eigenaren, gemeenten en monumentenorganisaties worden nieuwe (passende) bestemmingen gezocht.
6. Fryslân als een eigen cultuurregio, en daarom vinden we dat de provincie een vaste zetel in de Raad voor Cultuur moet krijgen.

7.2 Taal

De Friese taal is meer dan alleen een bindende factor tussen Friezen. De wettelijke positie van het Fries is verankerd in de Wet gebruik Friese Taal. Rijk, provincie, gemeenten en Wetterskip Fryslân moeten zorgen dat de taal behouden blijft en dat gebruik ervan wordt gestimuleerd. De uitvoering van deze wet vraagt de nodige inspanning van de provincie, die is aangewezen als hoeder van de taal (Taalskipper). Meertaligheid is een groot goed.

Wij staan voor:

1. Blijvende provinciale ondersteuning voor de studie Friese taal aan de Rijksuniversiteit Groningen. Ook het Rijk heeft hier een zorgplicht;
2. Het stimuleren van het Fries als marketinginstrument voor bedrijven (horeca) en instellingen (zoals sportclubs) om de zichtbaarheid van het Fries in de publieke ruimte te vergroten;
3. Leeuwarden als expertisecentrum voor meertaligheid. De provincie stimuleert daarom de samenwerking tussen betrokken partijen zoals de Fryske Akademy, de 11e faculteit van de RUG en NHL Stenden;
4. Ondersteuning bij communicatie in het Fries voor verwarde personen en dementerende ouderen. Veel mensen in deze doelgroep vallen terug op hun moedertaal en kunnen geen adequate zorg krijgen zonder gebruik van het Fries. Een mooi voorbeeld is de FriesHappe, een app die zorgverleners kunnen gebruiken in instellingen. Dergelijke ondersteunende middelen zouden gratis beschikbaar moeten zijn;
5. Een provincie die het goede voorbeeld geeft bij het gebruik van het Fries. Bij voorbeeld door het promoten van het gebruik van Fries op de eigen website;
6. Structurele financiering van de tijdrovende invoering en handhaving van de Wet gebruik Friese Taal, samen met het Rijk. Het Deltaplan Frysk wordt in de komende periode voortgezet.

7.3 Media

Het aanbod van media in Fryslân is breed en pluriform. Leeuwarder Courant, Friesch Dagblad en Omrop Fryslân hebben een eigen en herkenbare plek, evenals de tientallen lokale en regionale digitale en gedrukte media. Het medialandschap verandert snel met als trend een toenemend belang van sociale media en onderlinge interacties. Het gebruik van het Fries is essentieel om het Frysk-eigene vorm te geven. De onafhankelijke rol van de media als waakhond van het democratisch bestel staat echter onder druk, vooral bij de gemeenten en Wetterskip Fryslân.

Wij staan voor:

1. Een actief beleid om het pluriforme media-aanbod in Fryslân te behouden en te versterken;
2. Een gedachtewisseling, samen met gemeenten en journalistiek, over de rol van de media in het democratisch bestel. Onderzoeksjournalistiek verdient daarbij een steun in de rug, waarvoor de provincie middelen ter beschikking stelt. Zonder invloed op de inhoud!
3. Waarborging van de eigen identiteit van Omrop Fryslân. Het Rijk is net als de provincie verplicht om de extra kosten te vergoeden die het gebruik van de Friese taal met zich meebrengt.

7.4 Sport

Het maatschappelijk belang van sport is groot: sport is gezond, verbindt, geeft plezier, draagt bij aan de identiteit en bevordert het vestigingsklimaat voor bedrijven. Grote sportevenementen hebben economische en promotionele waarde, met de (on)mogelijke Elfstedentocht op de schaats als absolute uitschieter.

Wij staan voor:

1. Stimulering van de breedte- en amateursport door waar mogelijk het multifunctioneel gebruik van accommodaties te ondersteunen.
2. Sport Fryslân aan te merken als belangrijke speler in onze provincie voor:
  - a. Het helpen van sportverenigingen die onder druk staan door onder andere teruglopende ledenaantallen, gebrek aan vrijwilligers en vergrijzing.
  - b. Het opzetten van een programma met als doel dat elk kind in Fryslân leert fietsen, zwemmen en schaatsen.
  - c. Het opzetten van een jaarlijkse Olympiade voor mensen met een beperking.

3. Typisch Friese sporten zoals kaatsen, fierljeppen, Frysk damjen en skûtsjesilen te faciliteren.
  - a. Het huidige subsidieniveau handhaven en inzetten voor deze prioriteitenlijst.
  - b. Gebrek aan beweging is 'het nieuwe roken'. Daarom komt de provincie samen met de gemeenten en zorgverzekeraars met een actief beleid om kinderen al op jonge leeftijd kennis te laten maken met sport en bewegen.
4. Ondersteuning van grote, bovenregionale sportevenementen en topsportaccommodaties zoals Thialf en het Centrum voor Topsport en Onderwijs.

Tot slot zijn wij van mening dat er ruimte moet zijn om tenminste één keer in de vier jaar een groots en bijzonder (meerdaags) evenement in Fryslân te laten plaatsvinden, dat past binnen het brede begrip cultuur. Dit zou ook de start van een grote internationale wielerronde op de Afsluitdijk en/of Elfstedentocht kunnen zijn.

8. Onze omgeving

8.1 Ruimte

De ruimtelijke kwaliteiten van Fryslân willen we behouden en benutten. Ook de prachtige verschillende landschappen maken Fryslân volgens velen immers tot 'It bêste lân fan d'ierde'. We zoeken de balans tussen behoud en verandering.

De Omgevingswet vraagt om nieuwe kaders. Flexibiliteit, minder wet- en regelgeving, ruimte voor initiatieven en een integrale beoordeling van initiatieven, dat is waar het om draait in deze nieuwe wet. Dat vraagt intensieve samenwerking en overleg door alle overheden. De gemeenten hebben een grote verantwoordelijkheid voor de concrete invulling van ruimtelijk beleid. De provinciale overheid moet richting geven en kaders stellen aan o.a. de kwaliteit van de leefomgeving en de voorgenomen ontwikkeling, het gebruik, het beheer, de bescherming en het behoud van het grondgebied. Daarbij valt te denken aan de aanleg van natuurgebieden, windparken, infrastructuur, energietransitie, landschapsbeleid en klimaatbestendigheid.

Wij staan voor:

1. Ontwikkeling met oog voor landschappelijke kwaliteiten en streekeigen kenmerken, waarbij een open dialoog over de waarden gevoerd kan worden;
2. Stimulering van creatieve initiatieven voor (her)ontwikkeling van panden in dorpen en wijken. De vorming van coöperaties kan daarbij helpen, zoals aangetoond in Noordoost Fryslân en Oost Groningen. De initiatieven zijn ook een impuls voor verduurzaming, leefbaarheid en lokale werkgelegenheid;
3. Behoud van ruimte voor plaatselijk gebonden bedrijven. Dit is belangrijk voor de groei en vitaliteit van dorpen en steden. Ontwikkeling van nieuwe bedrijventerreinen wordt in samenhang met de regio beoordeeld. Gebruik en hergebruik van bestaande terreinen gaat hierbij vóór uitbreiding;
4. Een provinciaal experiment met 1000 tijdelijke flexibele woningen om pieken en dalen in vraag- en aanbod op te vangen. Deze woningen zijn circulair en verplaatsbaar en kunnen worden benut als op korte termijn woningen nodig zijn, maar die op de langere termijn niet meer nodig zijn;
5. Een gezond retail-landschap waarbij vitale binnensteden en dorpskernen beschermd worden tegen outletcentra of weidewinkels. De provincie maakt met middenstanders en gemeenten beleid om winkelleegstand te voorkomen. We willen dat winkelcentra vernieuwen en aantrekkelijk blijven voor de inwoners en het toenemende aantal toeristen;
6. In samenwerking met gemeenten zoeken naar een aantal vaste plekken die specifiek voor festivals kunnen worden gebruikt en ingericht;
7. Planologische medewerking aan een zee-zwembad bij Harlingen;

8. Een gefaseerde uitwerking van het project Holwerd aan Zee. Dit plan, ontwikkeld voor en door het dorp, zorgt voor veel positieve energie in de regio. Voorbeelden langs de Duitse Waddenkust laten zien dat een betere aansluiting bij de Waddenzee een (economische) impuls betekent voor de wijde omgeving. Daarnaast wordt de Waddenzee vanaf het Friese platteland toegankelijker en er ontstaat nieuwe natuur en meer biodiversiteit;
9. Het stimuleren van herbestemmen van bestaande panden en herontwikkeling van open plekken of “rotte kiezen” in de bestaande bebouwde omgeving. De provincie kan gemeenten en alle andere betrokken partijen ondersteunen met het maken van plannen hiervoor;
10. Ter stimulering van inbreidingsplannen het binnenstedelijk plafondloos bouwen voor gemeenten handhaven. Daarbij moet ook aandacht zijn voor “generatieproof” wonen en voor flexibele en verplaatsbare woningen;
11. Herbestemming van leegstaande gebouwen, waaronder boerderijen;
12. Aandacht voor duurzaamheid in brede zin en een kringlooeconomie. Voor mensen die zich geen energiezuinige apparaten kunnen veroorloven, willen wij fabrikanten uitdagen om de drie grootste stroomvreters in huis op een betaalbare wijze beschikbaar te stellen;
13. Zeedijken en IJsselmeerdijk (onderhoudspaden) toegankelijk maken voor fietsers.

8.2 Klimaatakkoord

De uitkomsten van het landelijk Klimaatakkoord vraagt veel van de hele samenleving. Essentieel is draagvlak breed in de samenleving en een juiste balans in het dragen van de kosten en baten. Inmiddels is duidelijk dat hierbij een belangrijke rol voor gemeenten is weggelegd. Maar wie voert de regie om de samenhang te bewaken zodat niet iedere partij afzonderlijk aan de slag gaat? Dit kan opgenomen worden in het eerder genoemde Uitvoeringsprogramma bebouwde omgeving. Wij nodigen partijen uit om een bijdrage te leveren. Er zijn al veel lokale initiatieven die werken aan hun eigen duurzaamheidsagenda.

Wij staan voor:

1. Voorop lopen bij experimenten met nog onbenutte toepassingen zoals rio-thermie, geothermie, watergrachtkoppeling, uitbreiding biogasontwikkeling en nieuwe technieken voor getijde-energie. Dit zijn voorbeelden van innovaties waarbij veel Friese ondernemers betrokken zijn.
2. Een aanvalsplan voor zonnecellen op (platte) daken.
3. Zonneweiden op percelen met bestemming werken/industrie en langs wegen en andere infrastructuur. In principe niet op agrarische grond.
4. Een energienet dat pieken in vraag en aanbod aankan. Als aandeelhouder van een netbeheerder kan de provincie dit mee afdwingen.
5. Provinciaal vastgoed dat behalve energieneutraal ook gasloos is.
6. Dorpsmolens, mits er voldoende draagvlak van de omgeving is. De opbrengsten moeten ten goede komen aan de leefbaarheid in deze gebieden.
  - a. Het toestaan van kleine (solitaire) windmolens van maximaal 15 meter hoog;
  - b. Inzetten op vervanging van oude molens door nieuwe. Geen extra molens, wel extra opwekking van energie;
  - c. Volledig faciliteren van energiecoöporaties in dorpen.

Overigens willen we geen nieuwe initiatieven voor grootschalige windparken op land. Deze moeten er komen, maar dan op zee. Ook willen we onderzoek stimuleren naar het kunnen hergebruiken van bijvoorbeeld in zonnepanelen en in wieken van windmolens gebruikte materialen.

8.3 Water

De provincie maakt het beleid voor de waterhuishouding. De uitvoerende taak ligt in handen van Wetterskip Fryslân. Uitgangspunt moet zijn: veilig, voldoende en schoon. Schoon spreekt voor zich. Veilig geldt voor zowel de kwaliteit van het water als voor de bescherming tegen het water. Wij willen jong en oud er van bewust maken dat schoon en voldoende water niet vanzelfsprekend is. In samenwerking met Wetterskip Fryslân vragen we daarom blijvend aandacht voor informatie en educatie.

Wij staan voor:

1. Aanpak van wateroverlast van hoosbuien door bij voorbeeld waterberging op daken en in tuinen, straten en parken. Dit moet standaard onderdeel zijn van de Omgevingsvisies;
2. Het vergroten van de voorraad zoet grondwater voor droge tijden en steun voor experimenten rond verzilting. Wij willen er voor zorgen dat het Biosintrum in Oosterwolde betrokken is bij deze experimenten;
3. Geen peilverhoging in het Lauwersmeergebied voor rietgroei. Peilverhoging veroorzaakt overlast door vernatting en verzilting;
4. Medewerking van Wetterskip Fryslân bij het plan Holwerd aan Zee. Dit vanwege de waterveiligheid en de doorspoeling;
5. Een actieve inzet van Wetterskip Fryslân om een bijdrage te leveren aan de klimaatopgave.

8.4 Mijnbouw

Er is sprake van gas- en zoutwinning in en onder de Friese bodem. De ontwikkelingen rond gaswinning leiden tot de conclusie dat hier een eind aan moet komen. Met het oog op de energietransitie is dat een eerste stap. Daarnaast is er sprake van zoutwinning. De gevolgen van bodemdaling door de winning worden goed gevolgd en voor wat betreft de waterhuishouding gecompenseerd. Voor bewoners die menen dat schade is veroorzaakt, moet er een centrale plek zijn waar de schade onafhankelijk wordt getoetst.

Wij staan voor:

1. Geen nieuwe opsporingsvergunningen voor gaswinning;
2. Minder winning in de huidige kleine velden;
3. Een onafhankelijke partij die schade aan panden door gaswinning vaststelt en vlot afhandelt. Cruciaal hierbij is een goede nulmeting kort voor het starten van winning;
4. Geen opslag van kernafval in Fryslân.

9. Land- en tuinbouw

De landbouw is zeer belangrijk voor Fryslân. Als veruit de grootste grondgebruiker heeft de landbouw een grote invloed op de ruimtelijke inrichting en het beheer van onze provincie. Ook economisch neemt het belang van de landbouw weer toe. In Noord-Nederland zorgt de sector (het agro-cluster) voor meer dan 100.000 banen, wat goed is voor 17% van de werkgelegenheid. De melkveehouderij en de akkerbouw zijn toonaangevend in de wereld. Dairy Campus is de etalage van de melkveehouderij. De landbouw is één van de weinige sectoren die de economische crisis goed heeft doorstaan. Op dat succes liften andere sectoren, zoals de bouwsector, mee.

De economische en financiële crisis van 2008 heeft geleerd dat de maakindustrie noodzakelijk is om de weg uit het dal te vinden. In het kielzog van alle agrarisch getinte agrarische bedrijven is een bonte verzameling van maak- en toeleveringsbedrijven ontstaan. De diversiteit van het agro-cluster als geheel is een grote kracht. Daarom moet er ruimte blijven om te ondernemen en te innoveren.

De landbouw staat voor grote maatschappelijke uitdagingen. Die kan de sector aan en ze heeft ook die intentie. Maar een essentieel punt is dat voor duurzamer produceren een verdienmodel noodzakelijk is. Niet alle risico's van veranderingen mogen worden afgewenteld op de boer. Bovendien: schaalvergroting is niet alleen een middel voor efficiënte productie. Zij maakt ook de toepassing van moderne technologieën mogelijk en is uit sociaal oogpunt zeer gewenst. Om te kunnen blijven dienen als platform voor vernieuwing, moet de sector voldoende groot zijn. Tegelijkertijd heeft de maatschappij allerlei wensen over het landschap. Die wensen vervullen vraagt tijd en brengt kosten met zich mee.

Samen met de sector en de maatschappij gaan wij voor goud: het agro-cluster in Fryslân is in 2025 het beste ter wereld. Het CDA hanteert de volgende uitgangspunten voor het beleid:

- Goede landbouwgrond moet bestemd blijven voor de landbouw. Minder vruchtbare c.q. laaggelegen grond gebruiken voor natuurgebieden. Niet met strakke grenzen werken, maar een flexibele insteek kiezen. Agrarisch natuurbeheer is de meest efficiënte wijze van natuurbeheer.
- Het CDA wil geen onteigening van grond ten behoeve van natuur.
- Agrarische ondernemers hebben tijd nodig voor aanpassing van de bedrijfsvoering aan regelgeving. De natuur laat zich immers niet dwingen. De regels moeten overzichtelijk en consequent zijn en er mag geen extra regelgeving komen. Bestaande regelgeving aanpassen wanneer regels elkaar in de weg zitten, zoals bij het onderwerken van mest en gebruik van digestaat het geval is.
- Blijven inzetten op het versterken van de innovatieve kracht door het laten samenwerken van onderwijsinstellingen, boeren, toeleveranciers en afnemers. De toeleveranciers verdienen extra aandacht.
- Een duurzame ontwikkeling van de landbouw kan niet zonder een goedgekeurd verdienmodel, met een noodzakelijk evenwicht tussen ecologie, economie en sociaal-maatschappelijke wensen. Grote veranderingen in onze samenleving zijn alleen mogelijk met draagvlak. Dan is sturing noodzakelijk van en door alle belanghebbenden. Daarin passen geen verboden, maar juist goede praktijken die worden beloofd.

- Gezamenlijke industriële opwekking van energie door Friese agrarische bedrijven moet plaatsvinden op industrieterreinen. Vanzelfsprekend moet aan alle milieueisen worden voldaan.
- Agrarische bedrijven mogen wel energie opwekken in hun directe omgeving.
- De innovatieve kracht van het agro-cluster wordt gefaciliteerd en gestimuleerd, ook bij de toeleverende bedrijven.
- Ook in Fryslân vermindert de kennis over het reilen en zeilen van de agrarische sector. Het CDA ziet het daarom als een opgave en uitdaging de maatschappelijke wensen en die van de agrarische ondernemers te verenigen.
- De positionering van de landbouw in de samenleving vraagt om aandacht. Dat kan alleen met en samen met agrariërs.

Wij staan voor:

1. Het opzetten van een grondinstrument (zoals een grondbank) om diverse ontwikkelingen mogelijk te maken: Verbetering van de verkaveling om de verkeersveiligheid te bevorderen; het mogelijk maken van uitvoering van de Veenweidevisie; inrichting van weidevogelgebieden en vergroting van de natuurinclusieve landbouw;
2. Het loslaten van de limiet aan de grootte van het agrarisch bouwblok, maar wel met een blijvende inzet van de Nije Pleats-methode voor een goed landschappelijk aanzicht. Daarnaast een ruimte-voor-ruimteregeling en een sloopregeling voor overtollige gebouwen;
3. Het binnenlaten van zout water alleen bij teeltkundige experimenten. Dit omdat zout water en zoute kwel een bedreiging zijn voor de landbouw. De aanpak van verzilting in gebieden met kwetsbare teelten krijgt extra aandacht (zelfbeheer door boeren, technologische en teeltkundige aanpassing van de gewassen);
4. Vergroting van de biodiversiteit, waaronder ook het bodemleven. Het aanbieden van best practices (goede landbouwpraktijken) vanuit een fjildlab. Het ontwikkelen van zilte teelten;
5. Behoud van de unieke combinatie van natuur en agrarische bedrijvigheid in het veenweidegebied. De oxidatie van veen leidt tot bodemdaling en uitstoot van CO₂. Aanpassing van het waterpeil is één van de maatregelen om de oxidatie te vertragen. Dit vraagt echter maatwerk: zelfsturing door de grondgebruiker, aangepaste peilvakken en technologische aanpassingen zoals druk-drainage. De essentie is het grondwaterpeil onder het veen te verhogen en constant te houden: uitdroging geeft oxidatie. Het CDA pleit voor een gebiedsgerichte en integrale aanpak, waarbij ook andere opgaven zoals natuurinclusieve landbouw en de verkeersveiligheid worden meegenomen. Het (langdurige) proces moet op draagvlak van de direct betrokkenen en de andere belanghebbenden kunnen rekenen. Belangrijk is daarbij te focussen op de zogenaamde ‘kansrijke gebieden’ in het veenweidegebied. Verder blijft het credo ‘peil volgt functie’ leidend. Op basis van ervaringen en uitkomsten van de in gang gezette pilots in het veenweidegebied wordt een definitief uitvoeringsbeleid voor de periode 2020-2030 vastgesteld;

6. Een actieve lobby richting hogere overheden om draagvlak en financiële steun te verwerven voor het veenweidegebied. De provincie spant zich in voor financiering uit de SDE+regeling. De CO₂-uitstoot door de Friese veenweidegebieden is door het Planbureau voor de Leefomgeving berekend op 24% van de totale uitstoot van het veen in ons land. Daarmee is dit ook een nationaal probleem, waarmee medefinanciering door het Rijk logisch is;
7. Het inschakelen van boeren bij natuurbeheer in gebieden van It Fryske Gea, Staatsbosbeheer en Natuurmonumenten. Dit agrarisch medegebruik wordt een vereiste bij subsidieverlening door de provincie. Daarnaast wordt agrarisch natuurbeheer gestimuleerd. Behalve efficiëntie wordt hierbij de nadruk gelegd op effectief natuurbeheer waarbij de typisch Friese weidevogels, de grutto, Kievit, scholekster en tureluur ook een rol spelen;
8. Actief faunabeheer waarmee overlast veroorzakende dieren kunnen worden aangepakt. Dit kan in de vorm van verjagen, bejagen of door beïnvloeding van de leefomgeving. Voorbeelden zijn de ganzenproblematiek, steenmarters en de vos die de weidevogelstand overduidelijk aantasten en de oprukkende wolf. Het CDA wil een integrale aanpak van het teruglopen van de weidevogelstand. Met rust, predatiebeheer, vernatting (plas-dras) en weidevogelvriendelijke inrichting van land.

10. Openbaar Vervoer

Toegankelijk en duurzaam openbaar vervoer is essentieel voor de leefbaarheid van onze steden en dorpen. Niet alleen traditionele vormen van openbaar vervoer spelen daarbij een rol. Het CDA kijkt naar nieuwe vormen van mobiliteit zoals zelfstandig vervoer en deelauto's en -fietsen. CDA Fryslân streeft daarnaast naar een emissievrij openbaar vervoer in 2025, wat niet koste gaat van kwaliteit, comfort, frequentie en ticketprijs.

Wij staan voor:

1. Fries openbaar vervoer dat vanaf 2025 emissievrij is, met bussen die rijden op duurzame energiebronnen zoals elektriciteit of waterstof. Het CDA staat open voor innovaties om de dieselspoorlijnen in Fryslân zo snel mogelijk te verduurzamen door bijvoorbeeld gedeeltelijke elektrificatie van lijnen en de inzet van batterij- of waterstoffreinen.
2. Stoptreinen tussen Zwolle en Leeuwarden die onder de verantwoordelijkheid van Fryslân vallen. Hiermee krijgt de provincie meer invloed op deze stoptreinen en worden ze onderdeel van het gehele Friese openbaarvervoernetwerk. Doel van de 'eigen' stoptreinen is sneller treinvervoer naar de rest van Nederland.
3. Vervanging van de verouderde spoorbrug over het Van Harinxmakanaal bij Leeuwarden door een spooraquaduct. Hiermee wordt de reistijd met de trein naar het westen verkort, kan de scheepvaart op het Van Harinxmakanaal doorvaren, is er minder risico op verstoringen van het trein- en scheepvaartverkeer en zijn onderhoudskosten lager.
4. Verplaatsing van bushaltes naar de rand van dorpen. Voor de leefbaarheid van dorpen en voor de aantrekkelijkheid van het busvervoer is het goed dat dit - in overleg met de mienskip - zo veel als mogelijk gebeurt. Het verkort reistijden, verhoogt het comfort van de busreis (minder drempels en scherpe bochten) en ontlast dorpen. Uiteraard kan dit alleen in combinatie met alternatieven voor mensen die slecht ter been zijn. Denk aan elektrische leenfietsen en elektrische deelauto's. Hiermee wordt tevens een begin gemaakt met de samensmelting van allerlei vormen van vervoer met het openbare net.
5. Het inzetten van besparingen op openbaar vervoer in extra bussen op bepaalde lijnen.
6. Een robuustere en snellere treinverbinding met Fryslân. Een hogesnelheidslijn als internationale spoorverbinding door Fryslân en met een stop in Fryslân is nodig. De oplossing draagt op langere termijn bij aan een duurzamer internationaal vervoerssysteem.

11. Infrastructuur

De hoofdstructuur van het Friese wegennet staat. Er is de laatste jaren ongelooflijk hard aan gewerkt en daar mogen we met recht trots op zijn. Dit neemt niet weg dat er nog tal van belangrijke plaatselijke verbeteringen nodig zijn.

Straks zal er geen sprake meer zijn van een Provinciaal Verkeer- en Vervoerplan. Hiervoor in de plaats komt de Omgevingsvisie. Zo'n visie mag geen dichtgetimmerd plan worden. Het CDA wil de hieronder genoemde verbeteringen in het wegennet opnemen in de Omgevingsvisie. De uitvoering kan alleen plaatsvinden door samenwerking met partners en betrokken partijen.

Het CDA vraagt nadrukkelijk aandacht voor het verkeer op fietspaden. De laatste jaren is er een stijgend aantal slachtoffers onder fietsers. Bij de realisatie van infrastructuur is duurzaamheid in al zijn facetten een belangrijk thema. Het Friese vaarwegennet is nog niet 'af'. De discussie hierover moet op korte termijn worden afgerond.

We kunnen vaststellen dat afstand een relatief begrip geworden is en reistijd in de hoofden van mensen de boventoon voert, welk vervoermiddel men ook gebruikt. Dat heeft consequenties voor de inrichting van de infrastructuur.

Wij staan voor:

1. Aandacht in de Omgevingsvisie voor de mobiliteit in de toekomst. Dit betekent inspelen op ontwikkelingen in verkeer en vervoer. Het CDA denkt aan experimenten met 'het intelligent maken' van wegen, gericht op verhoging van de verkeersveiligheid. Zo mogelijk in combinatie met het verhogen van de gemiddelde snelheid op doorgaande wegen. De N354 tussen Sneek en Leeuwarden is een weg waarop veel ongelukken gebeuren. De nieuwste innovaties kunnen bij uitstek op dit tracé ingezet worden, zodat hier een veilige weg ontstaat;
2. Overleg van de provincie Fryslân met de provincie Drenthe over een gezamenlijk plan om de N381 vierbaans door te trekken tot aan Beilen;
3. Aanpak van de aansluiting Wâldwei op de rondweg Garyp. Het verkeer maakt veel gebruik van de Centrale As en de rondweg Garyp. Door een onoverzichtelijke situatie bij de afrit aan de westzijde van het viaduct, kan het knooppunt het verkeer vanuit de richting Leeuwarden in de spits niet goed verwerken. Daardoor ontstaan er files op de Wâldwei;
4. Een aquaduct in snelweg A6. Nu de wegenstructuur bij Joure definitief is opgelost blijft nog wel het probleem van de brug over de Scharster Rien bestaan. De geopende brug in de A6 zorgt vooral zomers voor files. Dit is slecht voor de doorstroming, verkeersgevaarlijk en niet bevorderlijk voor het milieu;
5. Blijvende aandacht voor doorstroming wegverkeer Lemmer ter bevordering van de bereikbaarheid van Gaasterland en het beperken van sluipverkeer Lemmer en omgeving;

6. Verbreding van de schutsluissluizen bij Kornwerderzand. Deze oplossing betekent een belangrijke stimulans voor de economie van Noord-, Oost- en Midden-Nederland, en past daarom in het plan tot versterking en verbetering van de Afsluitdijk. Scheepswerven, kustvaart en visserij hebben er baat bij. Europees geld kan deel uitmaken van de financiering;
7. Versnelde vervanging van de storingsgevoelige bruggen in de Afsluitdijk. Ook deze bruggen zorgen voor veel file-overlast;
8. Het in beeld brengen van mogelijkheden om de veiligheid voor fietsers te verbeteren. Ongevallencijfers laten een stijgende trend zien die voornamelijk wordt veroorzaakt door een stijging van het aantal slachtoffers onder fietsers. Steeds vaker betreft dit mensen op elektrische fietsen;
9. Een Provinciaal Fiets Snelwegen Plan waarin fietsers ruim baan krijgen. De toename van elektrisch fietsen zorgt voor veranderingen in het woon-werkverkeer. Dit vraagt om de aanleg van fietssnelwegen, in de eerste plaats naar stedelijke gebieden. Te beginnen rond de economische kernen Leeuwarden, Drachten, Heerenveen en Sneek of op routes waar een fietssnelweg eenvoudig realiseerbaar is. De provincie spant zich met de gemeente Leeuwarden in om in 2022 fietshoofdstad van Nederland te worden;
10. Minder vrachtauto's in de stad. In overleg met de gemeente Leeuwarden willen we een eerste overslagstation creëren om de goederenstroom per vrachtauto de stad in te verminderen. Voor de bezorging in de stad mikken we op elektrisch aangedreven voertuigen;
11. Het op orde brengen van het netwerk van elektrische laadpalen, samen met andere wegbeheerders in Fryslân;
12. Het verder geschikt maken van het Van Harinxmakanaal voor vaarwegklasse Va;
13. Het op termijn vrijwaren van de recreatieve hotspot Earnewâld voor de zware klasse Va;
14. Het intact laten van de huidige staat van de vaarweg naar Heerenveen. De bereikbaarheid van Heerenveen over water is voor de huidige bedrijven voldoende gewaarborgd met een goede verkeersbegeleiding;
15. Onderzoek naar de pluspunten én het draagvlak voor een andere vaarweg naar Drachten (gebiedsgerichte aanpak voor bereikbaarheid Drachten). Het CDA kiest, door het ontbreken van synergie, niet voor een vaarweg door de Hege Warren;
16. Een goede ongevallenregistratie van het verkeer op de Friese vaarwegen. Aan de hand hiervan kan het vaarwegenstelsel plaatselijk worden verbeterd;
17. Door het verbeteren van de zichtlijnen op de Friese vaarwegen wordt de veiligheid vergroot. Om die reden zal wildgroei van struiken en bomen worden tegengegaan en daar waar nodig worden teruggesnoeid.

12. *Ons bestuur*

De betrokkenheid van de Friese burger bij de samenleving is onverminderd groot. Initiatieven van inwoners winnen aan kracht. De aanvragen bij het ‘Iepen Mienskiipsfûns’ laten dit ook zien. Daarnaast moeten we vaststellen dat overheden terugtreden en dat de marktwerking soms faalt. Dit kan tot teleurstelling leiden. Tegelijkertijd biedt juist deze trend de kans om de samenleving ruimte te geven.

Het aantal Friese gemeenten is afgenomen, maar de schaal is groter. Daardoor zijn gemeenten goed in staat om hun taken uit te voeren. Zij zijn het eerste aanspreekpunt voor burgers, ondernemers en maatschappelijke organisaties.

Bij de provincie Fryslân waren grote financiële reserves aanwezig waarvan een groot deel is geïnvesteerd. Het CDA heeft gepleit voor verlaging van de motorrijtuigenbelasting (opcenten) en die wens is gerealiseerd. Inmiddels is duidelijk dat er minder te besteden is, zowel incidenteel als ook structureel.

Dan is het vooral van belang om eerst in eigen huis te kijken wat je wel en niet doet. Daarnaast is de vraag aan de orde welke rol en taak de provincie in de toekomst vervult, nu veel gemeenten groter zijn geworden. De bovenregionale thema’s blijven in elk geval op de provinciale agenda staan. We kunnen de provincie immers niet los zien van de bredere omgeving; Noord-Nederland, Den Haag, Europa. Het behartigen van de Friese (en noordelijke) belangen in Den Haag en Brussel is erg belangrijk. Niet alleen vanwege wetten en regels die ons direct raken, maar ook vanwege de verdeling van financiële middelen. Met dat geld kunnen wij ons beleid uitvoeren.

Wij staan voor:

1. Het maken van afspraken met het Rijk over de uitvoering van taken; wat provinciaal kan, provinciaal doen. Daar hoort experimenteerteruimte bij. Bij voorbeeld waar het gaat om een andere aanpak van wegen of experimenten met andere beloningsvormen om CO₂-uitstoot in het veenweidegebied terug te dringen.
2. Een bestuursakkoord tussen Fryslân en de Rijksoverheid om op innovatieve wijze te kunnen experimenteren met nieuwe taken. Dit moet binnen twee jaar zijn beslag krijgen.
3. Overdracht van de uitvoering van taken door de provincie aan gemeenschappen of individuele burgers, zodat die zelf de regie krijgen. Hierbij mag geen sprake zijn van verkapte bezuinigingen.
4. Een actieve rol van de provincie, bijvoorbeeld voor onderwijs, zorg en cultuur. Het provinciebestuur brengt partijen bij elkaar als duidelijk is dat het daarmee samenwerking tot stand kan brengen.
5. Inperking van overheadkosten. Als de ambtelijke organisatie straks verder moet inkrimpen, kijk dan wat samen gedaan kan worden met gemeenten en Wetterskip Fryslân. Bij voorbeeld op het gebied van personeelsmanagement en onderhoud van infrastructuur. In het bijzonder ICT en beveiliging lenen zich om meerdere redenen voor een gezamenlijke aanpak.

6. Verjonging van het personeelsbestand. Voor de langere termijn is, ondanks de krimp, nieuwe aanwas van groot belang. Een Traineeship kan bij goed functioneren tot een vaste aanstelling leiden.
7. Samenwerking in noordelijk verband en van daar uit met Den Haag en Europa. Fryslân staat niet alleen, zeker op economisch terrein zijn er geen grenzen. In dat verband is het duidelijk dat samenwerking essentieel is.
8. Fryslân als een sterke zelfstandige provincie die graag op onderdelen samenwerkt met andere regio's in Nederland of Europa. Friese gemeenten kiezen in eerste instantie voor hun eigen toekomst en gaan uit van eigen kracht. Pas als gemeenten niet in staat zijn hun taken uit te voeren en/of bestuurlijk of financieel in de problemen komen, kan de provincie in actie komen.
9. De vraag aan de drie noordelijke provincies om samen – en even intensief – te lobbyen voor de borging en stimulering van het Frysk als rijkstaal. Dit mag met het oog op de bijzondere positie van de taal van de samenwerkende provincies worden verwacht.
10. Vasthouden aan de volledig gerealiseerde verlaging van de opcenten op de motorrijtuigenbelasting in de komende vier jaar.